

A politikai hatalom és erő szerepe a nemzetközi fejlesztési segélyezés összefüggésében

SOLYMÁRI DÁNIEL¹

A fejlesztési segélyezés elvi megalapozása, a helyes, károkozás nélkül történő segélynyújtás kérdése a rezsimmel kapcsolatos tudományos gondolkodás központi része. Írásunkban azt vizsgáljuk, hogy a hatalom és az erő milyen formában, mértékben jelenik meg a nemzetközi segélyezési relációkban. Gondolatmenetünket abból a megfontolásból vezetjük le, hogy a nemzetközi segélyezés a legszélesebb értelemben vett politika része, és jellemzően állami szereplők között zajlik. Ezért először a nemzetközi kapcsolatok rendszerének egészében vizsgáljuk a hatalmat, majd ezután fordulunk a segélyezés felé azzal a céllal, hogy rámutassunk azokra a rezsimet alakító elméleti körülményekre, amelyek meghatározhatják és újraértelmezhetik a donor és a recipiens kapcsolatát.

Kulcsszavak: politikai hatalom, állami szolidaritás, nemzetközi segélyezés, humanitárius gondoskodás, *post-development*

The Role of Political Power in the Context of International Development Cooperation

The theoretical foundations of development aid and the question of how to provide it correctly and without causing further harm are central to academic thinking on the subject. In this paper, we examine the forms and extent to which soft and hard power manifest themselves in international aid relations. Our line of thinking is based on the consideration that international aid is part of politics in the broadest sense and typically takes place between state actors. Therefore, we first examine power in the international relations system as a whole and then turn to aid cooperation with the aim of highlighting the theoretical conditions that shape regimes and can determine and reinterpret the donor-recipient relationship.

Keywords: political power, solidarity, international aid, humanitarian care, *post-development*

¹ PTE BTK IDI Politikatudományi Doktori Program, e-mail: solymari.daniel@maltai.hu

Bevezető gondolatok

A népek, nemzetek kapcsolatát a dominancia helyett a szolidaritás valamely formájának kifejezésre juttatása határozhatja meg. Megközelítésünk, hogy az állam által végzett cselekvésekben, a jól belátott helyi érdekek érvényesítése mellett, jellemző vonás lehet a barátság értékrendjéből és gyakorlatából merítő működés. Minderről a fejlesztési segélyezés kialakulástörténetén keresztül, a politikai értékelmélet szemszögéből gondolkodunk, keresve azokat a jegyeket, amelyek fogódzói lehetnek ezen összetett, az egyén szintjétől a közpolitikáig ható folyamatnak, régi-új társadalmi karakternek. Hogy ki az ellenség, ártani képes erő, alapvető kérdés a személyek és a szervezett identitással, azaz autonóm politikai és jogi természettel bíró közösségek alkotta rendszerek működésében. Max Weber szerint a hatalom olyan eszköz (ahogy gyakran fogalmazott, esély), amellyel akaratomkat a másik ellenállásával szemben is érvényesíthetjük.² Domenico Fisichella klasszikus művében az erőt a következőképpen foglalta össze: „A politikai közösségben létező és működő intézmények közül egyet és csak egyet ruháznak fel az erő megszervezésének és irányításának jogával.”³ Niall Ferguson a hatalom megszerzéséről és megtartásáról is szóló munkájában már kooperatív hierarchiáról ír, amikor a hatalmi hálózatok rendszerét elemzi. Ezen alá-fölé rendeltségben mindig van egy fizikai hatalommal is társult erő, amely meghatározza az adott csoport életét és mindennapjait, elmélkedik Ferguson.⁴ Tekinthesünk-e azonban ellenkező előjellel e politikai-történeti alaptapasztalatra? Vizsgálhatjuk-e az emberi és államközi kapcsolatainkat a „ki van ellenem” racionális (és bizonyára szükséges) perspektívája helyett a „ki van velem” nézőpontjából? Dominálhat-e a politikai túlélést jelentő ellenségkép helyett egy új alapokra helyezett barátkép, és gondolkodhatnánk-e (az esetleg gyors, új lehetőséget teremtő) leggyőzés szándéka helyett a mellé állás, alámerülés gesztusával? Barát, embertárs, felemelés – a hatalom régi-új perspektívája, amely kétségtelenül speciális gondolkodásmódot is kíván. Miként elmélkedjünk azonban a nemzetek közötti barátság „szakpolitikájáról”, a tudományosság értékmentes, elfogulatlan és a szubjektív ítéletet kizáró keretein belül? Hiszen normatív elveink annyira eltérők.

Jelen munkánkban a nemzetek közötti segélyezésről, a másik fél felemelésének intézményesült formáiról gondolkodunk. A politikai hatalom szemszögéből tekintünk a karitatív rendszerekre, abból a megfontolásból fakadóan, hogy a nemzetek közötti segélyezés történelmileg a közügy, közszolgálat gondolatának megjelenésével, a népek közötti kapcsolatok szellemében született. Ebben az értelemben a segélyezés tehát a politika egyik eleme, amelynek eredendő „tere” a nemzetek interakciójából született, és döntően ma is államok, politikai formációk között zajlik. De mennyiben határozza meg a politikai erő önnön terének ezen elemét? Lehet-e a segélynyújtás olyan politikai „létesítmény”, amely nem a hatalom logikája szerint működik? Beszélhetünk-e önzetlen, érdekektől

² WEBER 1992: 77.

³ FISICHELLA 2000: 55.

⁴ FERGUSON 2019: 97.

mentes relációról egy dominanciából merítő és arra épülő felépítményben? Létezik-e erő, politikai-gazdasági kondíció (azaz feltétel) nélküli önzetlen segítség? Avagy „adhatunk-e” úgy, hogy ne „kérnénk” érte semmit? Témaválasztásunk azon hipotézisünkből fakad, amely szerint a támogató félnek, azaz a donornak a támogatottal, recipiensekkel szemben megnyilvánuló ereje, hatalmi pozíciója a segélyezési kapcsolatok talán legjelentősebb jellemzője, együttműködésük eredményességének alapeleme.

A hatalom fogalmának gyökerei

Az ókori természetfilozófia nyomán előfeltevésünk, hogy a dolgoknak van valamilyen tulajdonságuk, természetük (*phüszisz*), amelyre tervezték őket, ahogyan működnek, és amely a legjobban jellemzi őket. Ha (az államügyeket röviden összefoglalva) a politika (és az azt gyakorlónak) természete, hogy hatalomra, döntéshozatalra, ellenfele legyőzésére törekszik, mi lehet az államtudomány felépítményében született nemzetközi fejlesztésnek? Mielőtt azonban a segélyezésben fennálló hatalmi viszonyokat elemeznénk, elsőként annak ősforrását, a politikai szereplők erejének létrejöttét, döntéshozatali mechanizmusait tekintjük át röviden, megrajzolva a segélyezési rezsim kialakulástörténetének ívét.

Hogy ki az ellenség, ártani képes erő, az alapvető kérdés a szervezett identitással, azaz politikai és jogi autonómiára törekvő közösségek (népek, nemzetek, államok) alkotta rendszerek működésében. Találébban úgy is fogalmazhatunk: kié a hatalom? Ki vezet, irányít, kinél van a döntés joga, ereje, és ki jelenthet erre potenciális kockázatot? A népek, királyságok, majd államok egymáshoz való viszonyát minden korban meghatározta méretük, erejük, érdekérvényesítő képességük. A modern államfogalom kialakulása előtt (a fáraók korától az újkorig) az uralkodó, uralkodó dinasztia tulajdonolta területét, és nem érezte, hogy volnának kötelességei az alattvalói iránt. Ahogyan Engel Pál (1990) írja, olyan politikai rendszerek voltak ezek, amelyek fölött az uralkodó (király, császár, kalifa) szabadon rendelkezett, a közjó szolgálata pedig fel sem merült. Kivétel ez alól az ókori athéni és római polgári közösség, ahol immanens formában jelent meg a kölcsönös felelősségvállalás, jóllehet ez mind területileg, mind az érintett kör vonatkozásában erősen szűk és lehatárolt volt, hiszen az athéni demokrácia „lehetőségei” csak a polisz polgáiraira vonatkoztak, a vezető tisztségeket pedig csak az elit tölthette be. Ugyanakkor témánk szempontjából fontos kiemelni, mert ekkor jelent meg a *res publica*, azaz a közügy intézménye. A hatalom elérésére vagy megtartására törekvés (és az annak való engedelmség) tehát minden korban átszötte a politikai gondolkodást, és a népek közötti kapcsolatok alapvetésévé vált. Ahogyan Thuküdidész írta az athéniak peloponnészoszi háborúban alkalmazott „államelvéről”: „Az erősek megteszik, amit hatalmukból adódóan megtehetnek, a gyengék pedig elszenvedik, amit ennek következtében el kell fogadjanak”.⁵ Démoszthenész athéni politikus beszédeiben is kiemelt jelentőséget kapott az erősek és gyengék között fennálló egyenlőtlen erőviszony okozta

⁵ Thucydides 2009: 354.

igazságtalanság dilemmája: „...a jogokat gyakran meghatározza az erők gyengébbekkel szembeni viselkedése”; „a törvények nincsenek kellő tekintettel a gyengék és erők között kialakult egyenlőtlen helyzetre”; „az államok erejükhöz mértén szerezhetnek erőt és hatalmat” – fogalmaz a megalopolisziak érdekében tartott beszédében.⁶

A békés egymás mellett élés gondolata az antik görög és római diplomácia gyakorlatában azonban a legkülönbözőbb megnyilvánulási formákban jelent meg. A korabeli külkapcsolatok, hivatalos érintkezések rendszerében kiemelt jelentőséget kapott a másik fél tisztelete, elismerése, szükség esetén segítése. Jóllehet a gazdasági együttműködés, a politika, a védelem (elsősorban a görög–perzsa konfliktus következtében) mindig is kiemelt témának számított az athéni diplomáciában, a szövetség, a barátság és a jószolgálatok kérdése is a kétoldalú kapcsolatok homlokterében állt. A mai értelemben is használt diplomácia előképe, archetípusa ekkor született meg, majd a Keletrómai Birodalom idején (a bizánci diplomáciában) fejlődött tovább. Ekkor jött létre az érdekektől mentes együttműködés szükségességének elve, hiszen a Földközi-tenger medencéjében, Észak-Afrikában és a Közel-Keleten (Kis-Ázsiában) nagy földrajzi tagoltságban kellett létfontosságú kapcsolatokat létesíteni és fenntartani. E közszolgálati elemeket is magában rejtő, a másokban baráti népet látó politika a népvándorlás korában szinte teljesen eltűnt, s csak a 17. század után jelenik meg ismét. Ugyanis a kora középkorban létrejött királyságok a *regnum* – a *rex*, 'király' országa, úrsága – elve alapján szerveződtek. Ebben a rendszerben a *regnum* a király tulajdona volt, aki nem azért tevékenykedett, hogy a közjót szolgálja, hanem mert Isten kegyelméből az adott terület az övé lett. Ahogyan Szent István esetében is Isten úgy látta jónak, hogy koronát, azaz országa és népe feletti hatalmat küldjön neki.

A 17–18. század (elsősorban az 1648-as vesztfáliai béke) mérföldkönek számított az államiság történetében: ekkor jött létre a tulajdonképpeni állam, illetve többé-kevésbé az az államfogalom, amelyet ma is használunk (a magyar nyelvben csak a nyelvújítás korában született meg az állam szó, a latin *status* és a német *Staat* szavak magyartításaként). Jóllehet Európában még abszolút monarchiák léteztek, ez az új koncepció alapjaiban különbözött a korábbi korok berendezkedésétől: az uralkodónak országa javát kellett szolgálnia, a köz érdekében kellett cselekednie. Az elv a francia felvilágosodás során érte el „tetőpontját”: az állam polgárai egyenlők, az állam részei, így az államnak értük (a közjő érdekében) kell végeznie feladatait. A „birodalmi típusú” berendezkedéseket (*territorial state system*) felváltotta a közös uralkodó nélküli nemzetállami rendszer. Ahogyan Joseph S. Nye amerikai politológus, a *hard power* és *soft power* gondolatának megalkotója *Understanding International Conflicts* (A nemzetközi konfliktusok megértése) című munkájában is kifejti, „megszűnt a legfelső uralkodó szerepe, véget ért a monopol erő intézménye; helyét felváltotta az öngondoskodás időszaka”.⁷ Ekkoriban már együttműködésen, egyetértésen alapuló rendszerek létrejöttét szorgalmazták,

⁶ Demosthenes Speeches 2011.

⁷ NYE 1993: 3–4.

amelyekben új „társadalmi szerződés” (Hobbes, Locke, Rousseau) keretében építik újra az államok rendszerét.

A 19. századra így két út különült el egymástól markánsan: a realista iskola, amely szerint a nagy és gondoskodó állam jelentős és önálló haderővel, védelmi potenciállal megvédi polgárait, illetve a liberális, amely inkább hisz a globális társadalomban és a nemzetközi szervezetek összekötő szerepében. Az államok útkeresésének egyik példája az 1930-as évek japán külpolitikája, amelyet kezdetben területfoglalási szándék vezetett, majd a második világháborúban elszenvedett csapások után a szigetország katonai erő nélkül vált a világ egyik meghatározó kereskedelmi erejévé. E „páli fordulat” csúcspontját Obuchi Keizo, Japán egykori miniszterelnökének összegzése jelentette, amikor is a kilencvenes évek végén egy Ázsia jövőjéről szóló konferencián a következőket mondta: „Legnagyobb reményem, hogy az emberek képesek lehetnek kreatív életüket minden olyan félelemtől mentesen élni, amely életben maradásukat veszélyeztetné, méltóságukat sértené.”⁸ A hatalom ezzel szemben továbbra is a döntési helyzet elérésének és a benne maradásnak az alapfeltétele maradt; a politikát gyakorló ember célja, amelyet, ha megszerezte, másokkal szemben meg is kell tartania. Max Weber klasszikus meghatározása szerint „uralomról beszélünk, ha van rá esély, hogy egy meghatározott tartalmú parancsnak megadható személyek engedelmeskedni fognak.”⁹ Tehát Weber felfogásában a hatalom olyan eszköz (ahogy gyakran fogalmazott: esély), amellyel akaratunkat a másik ellenállásával szemben is érvényesíthetjük.

Mindezzel együtt a nemzetközi politikában egyre fontosabb szerepet kaptak olyan morális kérdések is, mint a másikért érzett felelősség, a globális demokrácia, a kozmopolitizmus, valamint a második világháborút, majd a gyarmati rendszer felbomlását követő neoliberális társadalmi, gazdasági és politikai elvek. A hatvanas évekre már működtek a közös felelősségvállalás jegyében létrejött nemzetközi szervezetek (például az IMF, az OECD és a Világbank), és általánossá váltak az államok közötti segélyezési relációk.

Értékelvűség mint *mos maiorum*

A felelősségérzet, szolidaritás és az ebből fakadó segélynyújtás praktikus formáinak vizsgálata felé haladva, annak elméleti gyökerét, alapjait keressük a nemzetek közötti kapcsolatok kialakulástörténetében. A témánk szempontjából érdekes latin *humanitas* vagy görög *philanthrōpia* erkölcsi tartalma a *mos maiorum*/*gloria maiorum* szellemiségében született. Ez olyan közjót, társadalmi normát jelölt, amely kiállta az idő próbáját és íratlan viselkedési, együttélési szabályokat, célokat jelölt ki. A *fides*, *cultus/religio*, *virtus*, *disciplina* mellett a *pietas* elve kiemelten fontos helyet foglalt el: az istenek megbecsülésén túl a család, szülők, otthon iránti tisztelet a korabeli erkölcs lényegét jelentette. Mindez olyannyira átítatta a római társadalmat, hogy e közjóra törekvés komikus

⁸ OBUCHI 1998: 18–19.

⁹ WEBER 1992: 77.

összefüggésekben, paródiákban is szerepelt, elsősorban Plautus vígjátékaiban.¹⁰ Ekkor hozzák létre a *presbeutész*nek (*preszbeia*) és *angelos*nek nevezett szerepeket, amely kifejezések követet, küldöttet jelentettek; feladatuk különbözőbb kétoldalú ügyek intézése volt. A szavak később, a kereszténység terminológiában éltek tovább: a *presbiter* mint a közösség tekintélyes tagja, vagy az angyaloknak nevezett isteni hírvivők, e szavakból alakultak tovább; ahogyan az apostolok (*apostolosz*) is örömhírt (*eu-angelion*) vittek a néphez. Fontos szerepe volt még a *legatusok*nak, jószolgálati követeknek, valamint az *oratorok*nak, a béke küldötteinek. Mindez a római diplomáciában is leképeződött, elemeiben tovább is fejlődött. A Királyság korában például a vendégeket különleges jog illette meg, a menekültek, üldözöttek számára pedig a nagyobb városokban *asylumot*, menedékhelyet hoztak létre (a szó máig szerepel a menekültügyi terminológiában).¹¹ A görög majd római diplomáciában megfigyelhető volt a kölcsönösség elve, azaz egy diplomáciai aktust a másik fél részéről is azonos súlyú lépés követett, amely mind a mai napig létező gyakorlat.

A kereszténység színre lépésekor Európa a görög–római kultúra, jogrend és filozófia által alkotott eszményben élt. Az evangéliumi hit oly mértékben hatott megtermékenyítőleg a korabeli gondolkodásra, hogy Nagy Teodóziusz rendelkezése a kereszténységet államvallási rangra emelte, új időszámítást nyitva ezzel a kontinens történetében. Ezzel a korábbtól eltérő morális hangsúlyok is születtek: az antik igazságosságot, *ex justitiát* felváltotta az *ex caritate*. Ez a közvetlen segélynyújtás, társhordozás (*socius*) radikális formáját jelentette, amely megelőz minden egyéb szempontot. A kereszténység államvallássá tételével olyan sajátságosan „intézményesült közösség” jött létre, amelyben a „tagok” új minőségben, a keresztségük révén tartoztak össze. Kapcsolatuk kifejeződésének formáját az elméleti karakter (a közös hit és tanítás) és a karitativitás, a másik megsegítése jelentette. Az önmagát építő kereszténység két elemből táplálkozott, fogalmazott Joseph E. Canavan: az egyik a hit teológiai kidolgozása, a másik pedig a karitativitás módozatainak kiszélesítése volt.¹² Ez utóbbi fokozatosan fejlődve, egyre erősebben jelent meg a korabeli ember mindennapjaiban, újabb és újabb formákban öltve testet. Ha magát kereszténynek mondta, minél inkább a felebaráti szeretet felszólító módja szerint kellett cselekedjen. Az újszövetségi helyek áttekintése helyett most e korai keresztény segítő gyakorlataiból merítünk példákat. Gerhard Uhlhorn leírja,¹³ hogy ha egy szegény embert üldöztek, a kereszténynek saját otthonába kellett befogadnia; hasonlóan: ha éhezővel vagy otthontalannal találkoztak, otthonaikba kellett enni adni nekik. A korabeli szabályokkal szemben látogatniuk kellett a börtönökben lévőket, nekik ételt vinni, beszélgetni. Az özvegyeket és árvákat gondozni. Frances J. Niederer beszámolójában kiemeli, hogy I. Gergely pápa idején az európai nagyvárosokban egy-egy *xenodochiumot*, ispotályt, idegeneket és átutazókat befogadó létesítményt kellett

¹⁰ HOFFMANN 1977: 151–157.

¹¹ TAKÁCS 2013: 46.

¹² CANAVAN 1923: 61–77.

¹³ UHLHORN 2018: 120–160.

építeni.¹⁴ Ebben az időben kezdődik és terjed el a szegénykórházak hálózata, amely folyamatnak kiemelkedő alakja Nagy Szent Vazul (Baszileiosz), aki népkonyhákat, jótékonyági intézményeket hozott létre; az általa alapított szegénykórház, a Basiliad/Baszileiász/Vazul-intézet, korának egyik legnagyobb és legjobban felszerelt intézménye volt. A püspökök mellett diakónusok teljesítettek szolgálatot, akik mint *bureau de charité*, „karitatív koordinátorok” is tevékenykedtek: naponta agapékat szerveztek, a szegénygondozás anyagi feltételeit (alamizsnaosztás) szervezték. Ennek egyik legismertebb példája Szent Lőrinc diakónus halálának története. „Tanítottak és jótékonykodtak, az utóbbit a legintenzívebben. Ez vált a korai keresztények zsinórmértékévé, önmagukat és identitásukat meghatározó, megerősítő fő vonássá” – fogalmazott Canavan. Tehát nem előjel nélküli, hogy pont az 5–10. század közötti időszakban indult el számos jelentős karitatív, a szegényekben kincset látó, őket felemelő kezdeményezés, szerzetesrendek létrejötte.

Szolidaritás és felemelés a globális felelősség korában

Az előzőekben azt tekintettük át, hogy miként fejlődtek ki a szolidaritás és gondoskodás eszmetörténeti és intézményi elemei, milyen karakterek határozták meg a másik ember, nép megsegítésének érdekektől mentes képleteit. Most, a modern állameszme létrejöttének időszakától napjainkig tartó fejlődési periódust szemlélve gondolkodunk el azon, hogy miként lehetséges a nemzetek közötti kapcsolatokat a barátság vonatkozásában tárgyalni. Fókuszunkban továbbra is a segélyezés mint ennek konkrét megnyilvánulási formája áll.

A 17–18. század mérőföldkönek számított az államiság történetében: ekkor jön létre a tulajdonképpeni állam, illetve többé-kevésbé az az államfogalom, amelyet ma használunk. Jóllehet Európában még abszolút monarchiák léteztek, ez az új koncepció mégis alapjaiban különbözött a korábbi korok berendezkedésétől: az uralkodó az országának javát kellett szolgálni, a köz érdekében kellett cselekedjen. Az elv a francia felvilágosodás során éri el „tetőpontját”: az állam polgárai egyenlők, az államnak részei, az állam így értük (a közjó érdekében) kell végezze feladatait. Az *utilitarista* és a *kantiánus* filozófusok vitája által létrehívott politikai *axiológia* alapján, új értékekkel bővült a politikai közgondolkodás: az igazságosság, a rend, a hűség és kötelesség a politikatudományi diskurzus részei lettek. A politikai értékelmélet nem naiv elvek szövete, hanem az ember természetének mélyéből fakadó igény. Hiszen nincs értelme egy olyan tudománynak, amely nem képes megmondani a rosszról és a gonoszról, hogy az rossz és gonosz, gondolkodik Balázs Zoltán a *Politikai értékelmélet* című munkájában.¹⁵ Talán közhely, de a modern, globalizálódó nemzetközi rendszerben nincs könnyű dolga annak a szereplőnek, amelyik értékek mentén kíván politizálni. „A pragmatikusnak nevezhető realista világnézet szerint az aréna fő szereplői az államok, amelyek egy erőegyensúlyi térben

¹⁴ NIEDERER 1952: 285–295.

¹⁵ BALÁZS 2007.

hatalmuk maximalizálására törekszenek, igyekezvén megőrizni status quo-jukat az általuk statikusnak preferált rendszerben” – elmélkedett Tarrósy István a szuperhatalmi politika hierarchiájáról.¹⁶

Napjainkra olyan társadalmi struktúra jött létre,¹⁷ amelyben állami és nem állami szereplők közösen dolgoznak bizonyos célok elérése érdekében. Az új kommunikációs eszközök, a civil társadalom megjelenése megszüntette az államok statikus és egyeduralmi szerepét. Új szereplők jelentek meg, amelyek „nem egyenrangúak, sok esetben átfedik, illetve kölcsönhatásban befolyásolják egymást. Relatív súlyuk folyamatosan változik, ugyanakkor közös vonásuk, hogy a nemzetközi rendszer egészére jelentős hatással bírnak.”¹⁸ A *public diplomacy*-nek nevezett rendszerben az állam, civil szervezetek, a média, hit alapú szervezetek és megannyi más formáció dolgozik együtt. A nemzetközi segélyezés tipikusan olyan terület, amelyben e kortárs struktúra egymást erősítve érhet el célokat. Nemzetközi segélyezés alatt azt az együttműködési relációt értjük, amelynek során jellemzően hivatalos állami felek, máskor nem kormányzati (hit alapú vagy civil) szervezetek különféle forrásokat, pénzt, tárgyi vagy szakmai, technológiai segítséget, kapacitásbeli támogatást nyújtanak egy másik országnak, civil, egyházi szereplőknek. Ilyen együttműködések eredményezhetnek azonnali, ember vagy természet okozta katasztrófa során nyújtott, úgynevezett humanitárius segélyt vagy újjáépítési, konszolidáló-szilárdító fejlesztési segélyt. Ez történhet adomány vagy hitel formájában, projektek, programok megvalósítása által, esetleg természetben. Az önzetlenség ethosza szerint működő nemzetközi segélyezés, hosszú történelmi csendet követően, a 20. században mutatkozott újra. Origója Harry S. Truman amerikai elnök második elnökségi ciklusának kezdetén, 1949. január 20-án elmondott, úgynevezett négyponthoz tartozó beszéde,¹⁹ amelyben új perspektívát állított a nem nyugati (fejlett) államok vonatkozásában. „Merész új programot” (*bold new program*) hirdetett, amely ígérete szerint rövid időn belül érezteti is hatását. E beszéd gyakorlati megvalósításának és a modern értelemben vett nemzetközi fejlesztési támogatásának, az államok közötti segélyezés rendszerének a George C. Marshall amerikai külügyminiszter nevéhez kötődő Európai Újjáépítési Program adott keretet. A létrejött multilaterális intézmények, mint az IME, OECD vagy a Világbank ebből a gondolati hagyományból alakították ki nemzetközi fejlesztési gyakorlatukat.²⁰

A politikai érdek mint a segélyezés hatalmi eszköze

A segélyezési kapcsolatokban a donor félnek jelentős hatalma van a megsegítettel szemben. A recipiens bizonyos mértékben mindig kiszolgáltatott, függ a segélyezőtől: tőle

¹⁶ TARRÓSY 2011.

¹⁷ Vö. BURTON 1972.

¹⁸ SZÖRÉNYI 2010: 137–156.

¹⁹ Truman Library.

²⁰ GRONEMEYER [é. n.]: 55–74.

kapja feltételhez kötött (gyakran részletekre bontott és sokszor utólagos) támogatását, felé kell elszámolnia, jelentéseket készítenie, az ő arcuati elvárásának kell megfelelnie. Ez mindenképpen kiszolgáltatottság, függő helyzet. (Ahogyan egyéni szinten a legkiszolgáltatottabb a beteg, aki a gyógyító intézmény személyi, technikai állományától függ.) Nem is beszélve az összeegyeztethetőségi elvárásokról. A leggyakoribb ilyen koherenciaelem a támogató fél gazdaságát élénkítő feltétel: amikor az adott ország gazdasági szereplőit kellene bevonni a segélyezési konstrukcióba, de ez számtalan okból nem lehetséges (nem oldható meg az eszközök szállítása, garanciális szervizelése, az alkatrészpótlás, a helyben telepíthetőség stb.). Egy szükségre adott válasz ezért nagyon gyakran nem képes találkozni a donor úgynevezett támogatási koherenciájával. Hiába vannak előírva megfelelési elemek egy pályázat vagy projekt keretében (gazdasági vagy egyéb láthatósági feltételek), ha életszerűen nem lehet követni, megtartani őket. Hiszen a szükség nem a támogató vágya, logikája szerint jön létre. Ezekben az esetekben a donornak nagyfokú rugalmassággal kellene alakítania elvárásait, és tisztában kellene lennie felelősségével. Hasonlóan kritikus a donor értékrendjével való találkozás szükségessége. Olyan kondícióelemek ezek, amelyek esetében morális vagy politikai szempontoknak kellene megfelelnie a recipiensnek. A leggyakoribb ilyen elem a pénzügyi, gazdasági átláthatóság, elszámoltathatóság, a pénzügyi teljesítés nyugati normáinak való megfelelés vagy éppen a demokratikus politikai elvárások. Nemegyszer azonban a globális észak demokráciamodellje, társadalomszervező rendszere csak a saját kontextusaiban működik, nem telepíthető a globális dél országaiba. Bizonyos „nyugati” megfontolások egyszerűen nem kompatibilisek „keleten”, nem alkalmazhatók azokon a területeken, ahová a segélyeket szánják. Ez mindig hatalmas felelősség, amelyre terepi tapasztalataiból merített munkáiban nagy érzékenységgel mutatott rá mások mellett Amartya Sen vagy Alan Ryan az *On Politics* (A politikáról) című írásban, amelyben Ryan kifejti, hogy egy állam vagy szervezet sosem viselkedhet erkölcsi felsőbbiséggel (*moral upper hand*) vagy kizárólag általa helyesnek vélt módon.²¹

A nemzetközi segélyezés tehát soktényezős folyamat, amelyben a végletek sem ritkák: ahogyan például a magyar születésű (Margaret Thatcher kormányában is közreműködő) Peter Bauer vagy később Friedrich Hayek (1976) is tagadta a segélyek motivációjának morális alapját. Szerintük sem az egyéneknek, sem az államoknak nem erkölcsi kötelességük, hogy másokat támogassanak; a javak szétosztása csak az igazságtalan egyenlőtlenség esetén merülhet fel. Bauer nem csupán azt állította, hogy a folyamatos segélyektől a recipiens országok ördögi körbe, csapdába (segélyfüggőségbe) esnek, de teljesen elutasította a fejlett országok támogató gyakorlatát. Szerinte az életminőségi különbségei abból fakadnak, amit az egyes országok megérdemelnek, a minőségi életnek, az egzisztenciális eredményeknek, az erőnek és a prosperitásnak pedig egyéni törekvésükből, fáradozásaikból kell fakadnia.²²

²¹ RYAN 2013.

²² BAUER 1976.

Mindez rávilágít a nemzetközi kapcsolatok rendszerének és benne a segélyezésnek az összetettségére, amellyel kapcsolatban sokszor már a kérdések is megosztók, a válaszok pedig egyenesen konfrontatívak – elmélkedik Alan Ryan fentebb idézett munkájában Joseph S. Nye, a nemzetközi politika és hatalom világhírű teoretikusa. Az elvek és a megközelítésmódok eltérőek, azonban a keresztény antropológiában gyökerező, majd a 19–20. században újra felfedezett és középpontba állított „emberiesség imperatívuszának” talaján állva, egyetlen segélyezésben érdekeltnek sincs más lehetősége, mint hogy elkerülje a sérülékenyek további szenvedéseit, és lehetőségeihez mérten közreműködjön a szükségét szenvedők helyénvaló megsegítésében. Úgy, ahogyan azt a segítség hasznélvezői kívánatosnak látják magukra nézve. Már amennyiben képesek megfogalmazni reális és jövőbe mutató igényeiket. Ez a vágy, saját hang, „képesség” (vagy annak hiánya) pedig elvezet minket a közösségfejlesztés, a recipiensi kör legintenzívebb bevonásával történő fejlesztési-segélyezési gyakorlathoz.

***Post-development* mint a fejlesztési segélyezés közösségi útja**

Az 1980-as évektől kezdődően kutatók, terepi szakemberek mind kritikusabban kérdeznak rá a jellemzően „nyugati típusú” segélyezési, fejlesztési szemléletre, gondolkodásra.²³ Terepi, valós tapasztalatokból vett élmények hatására állítanak olykor görbe tükröt, fogalmazzák újra a segélyezési relációkban közreműködők szerepét, egymáshoz való viszonyát, jónak gondolt modelleket, mechanizmusokat. A kritikus szemléletek egyik jól körülhatárolható irányát, iskoláját *post-development*nek, *post-development teóriának* nevezzük. Mivel ez az egyik legjelentősebb olyan szellemi irány, amely a hatalommal és erővel szemben határozta meg önmagát a fejlesztési segélyezésben, a következőkben ennek a megközelítésmódját tekintjük át. Ahhoz, hogy a *post-development* szellemi áramlatához tartozók gondolati alapját megértsük, ismernünk kell a nemzetközi segélyezés azon elveit, amellyel szemben határozzák meg eltérő nézeteiket, kritikáikat. Nem egyik napról a másikra alakult ki, vált el a klasszikus megközelítéstől ez a progresszívnek is tekinthető segélyezési szemlélet. Egyfajta evolúciós utat járt be, amelynek elején sokan nem tekintették magukat *post-developer*nek, csak szakítani kívántak, filozófiai felfogással szólva, a „segélyezési rezsim természetével”, vélt rossz gyakorlatokkal, ma úgy is mondhatnánk, logikájával. Korai teoretikusainak közgazdaságtani, szociológiai elvei mára talán meghaladottak, legnagyobb eredményük azonban talán abban rejlik, hogy képesek voltak hatást gyakorolni az akkor megváltoztathatatlanak vélt irányokon. Elsősorban a koloniális kötelek megszűnését követően, az egykori gyarmati országok önállósulási folyamata során mutattak rá a nyugati dominanciájú „gyámsági” rendszerek hibáira.²⁴ Olyan működési módokra, amelyek megakadályozzák az önálló fejlődést, a helyi rendszerek kialakulását, végérvényesen az önzetlen vagy jó

²³ Vö. SEN 1981: 9–39., valamint CASSEN 1994.

²⁴ MEEBELO 1986: 42–86.

üzleti partnerkapcsolatok létrejöttét. Gyámság helyett együttműködést szorgalmaztak. Másrészt kritikusan kérdeztek rá a rezsim egyik alapfeltételére: a segélyeket folyósító és elosztó-kezelő intézményrendszerek, valamint az azok mögött álló politikai döntéshozók működésére. A hetvenes, nyolcvanas évek segélyezésének alapeszménye az volt, kiindulva az akkori struktúra önképéből, hogy a donorokhoz hasonló szerkezeti és működési intézményrendszer alakuljon ki a támogatás befogadásához és „helyes” felhasználáshoz. Új segítő viszonyt szorgalmaztak, amelyben a célokat és eszközöket egy nagyobb jó érdekében kell összekapcsolni. Kritikusan tekintettek az intézmények elsődlegességére, helyette az embert, az „én–te” viszonyt hangsúlyozták.

Az együttműködésekben közreműködő felek (államok) egymáshoz való viszonyát meghatározza gazdasági, diplomáciai, politikai erejük. Sok esetben egyenlőtlen viszonyban állnak, ami érdekérvényesítő képességük különbözőségéből fakad. Egy segélyezési helyzet azonban az alá-fölé rendeltséget, az erő- és helyzeti hátrányt felnagyíthatja. Ami „békében” csupán különbség, állapotbeli eltérés, az egy segélyezésben kritikus körülmény lehet. A segélyezésben a recipiens mindig kiszolgáltatott, a segítséget nyújtóra van utalva. E kérdést feszegeti Michael Barnett is az *Empire of Humanity. A History of Humanitarianism* című munkájában, amikor a paternalista, az érintettekről saját belátása szerint, azok véleményét figyelmen kívül hagyva gondoskodó humanitárius működésmódot elemzi. Megjegyzi, hogy egy segítő aktust sosem itathat át politikai tartalom és cél, annak mindig a békét, egyenlőséget és alapvető jogok érvényesülését kell szolgálnia, de mindig a helyi szabályok és sajátosságok figyelembevételével. „Kreatív rombolásnak” nevezi azt, amit egyes szervezetek a segítség zászlója alatt végeznek abból a célból, hogy valami helyére egy saját újat építhessenek. Hangsúlyozza, hogy az egyes szervezetek, kétségtelen jótéteményeik mellett, gyakran túlzott módon avatkoztak be helyi rendszerekbe a választások megfigyelésével, technikai tanácsadással, tudástranszferrel, önszerveződés segítségével, emberi jogok a helyitől idegen értelmezésével.²⁵ Hasonló kérdéseket boncolgat James Ferguson is a *The Anti-Politics Machine* című könyvében: a fejlesztés(i segélyezés) korunk egyik vezérgondolata, központi eleme, írja, amelynek nevében azonban háborúkat, felkeléseket is vezettek szerte a világban. Arra figyelmeztet, hogy a „fejlesztés” ne legyen az új „civilizáció”, amely utóbbi cél érdekében a 19. században kimerítették és elgyengítették a világ bizonyos részeit.²⁶

Ez a szemlélet alapjaiban helyezkedik szembe a nyugati dominanciájú segélyezési gyakorlattal, annak legerősebb, teoretikailag kidolgozott, kritikai ága. A fejlesztési segélyezés történetében a legkarakteresebb, viszonylag különálló egység, amelynek (számos egyéb fogalomhoz hasonlóan) nincs magyar megfelelője. Jelentőségét és a rezsim egészéhez adott gondolati tartalmát tekintve, jelen írásban újsegélyezésnek nevezem. Az újsegélyezés tehát progresszív szemlélet, szinte „filozófia”, „hit”. Jóllehet nincs homogén, egységes „tanítási” rendszere, inkább szakemberek, terepi segélyezők tapasztalati iskolája. Törekvései nagyon fontosak a megvalósító munka szempontjából, ugyanis

²⁵ BARNETT 2011: 195–220.

²⁶ FERGUSON 1990: 1–25.

helyesen értelmezve, útjelzőként használhatók a korábban elkövetett rendszerszintű hibák elkerülése érdekében. Mindez alapvetően tér el a korábbi fejlesztéspolitikai elképzelésektől, amelyek átalakításban, nagy ívű projektekben, giga méretekben gondolkodnak. Egyfajta „kontrapolitika”: vagyis alapelve a kolonialista időszakban alkalmazott agresszív, egyoldalú, függést létrehozó, fenntartó gyakorlat elleni szembehelyezkedés. Ennek az alternatív fejlesztéspolitikának üzenete, hogy addig nem szüntethetők meg a válságok és az elmaradottság, amíg a segélyek nem vetnek véget a függő helyzetnek, és továbbra is donorérdekeket szolgálnak, szemben a valós szükségletek kielégítésével. Ezt Teresa Hayter az 1970-es években *dependency schoolnak* nevezte.²⁷ Mivel élesen szembehelyezkednek a korábban alkalmazott gyakorlattal, az irányt többen *anti-developmentnek*, fejlesztésellenesnek tekintik. Az újsegélyezés képviselői azonban hangsúlyozzák, hogy szó sincs arról, hogy a fejletlenséget, elmaradottságot, strukturális deformációt erénynek, fenntartandó állapotnak kellene tartani, és hogy az újsegélyezés egyfajta anakronisztikus, globalizációellenes rendszer volna. Azt állítják, a fejlesztési segélyek azért nem tudnak mélyreható változásokat elérni, mert nem tudnak, vagy nem akarnak, kilépni a felek között hierarchiát építő-fenntartó szemléletből; gyakran kizárólagosan olyan projektekre fókuszálnak, amelyeket egy „külső” érdek vezérel, nem pedig valós, helyi szükségletek. Kritizálják a fejlett világhoz való felzárkózás kötelező kényszerét, az iparosodás, növekedés megkérdőjelezhetetlenségét és az univerzális „receptek” abszolutizálását. Óvnak a segélyektől és segínyt nyújtó szakértőktől való függő helyzetek kialakulásától. A hangsúlyt a jelenlétre, közösségvállalásra, helyi szintek valós igényeire és képességükben való növelésre helyezik. Wolfgang Sachs német teológus, szociológusnak, az újsegélyezés egyik meghatározó alakjának először 1992-ben megjelent *The Development Dictionary* című szerkesztett kötete azóta számos kiadásban és fordításban jelent meg. A 2010-ben átdolgozott kiadás előszavában leírtak jól jellemzik az újsegélyezés teoretikusainak hangulatát:

„Az elmúlt negyven évet a fejlesztés korszakának is nevezhetjük. E korszaknak lassan vége. Eljött az idő, hogy megírjuk a nekrológiát. Mint egy fénylő világítótorony, amely a tengerészeket a kikötő felé segíti, olyan volt a »fejlesztési segélyezés« a feltörekvő államok számára a háború utáni időszakban. Nem számít, hogy demokráciák vagy diktatúrák, a Globális Dél országainak a fejlesztés jelentette a kitörés lehetőségét a koloniális alárendeltségükből.”²⁸

E sötét tónusú kép azonban nem kizárólag Észak, Délel szembeni hegemoniájáról szól, hanem a Dél önállósulásának sikertelenségéről is. Sachs ugyanis minden kritikája mellett „jószomszédságról”, a donorok áldozatvállalásáról ír, valamint arról, hogy a nemzetek által nyújtott „védőhálóval” a recipienseknek is tudni kell jól élni.²⁹ James Gordon

²⁷ HAYTER 1971: 183–193.

²⁸ SACHS 2010: xv–xvi.

²⁹ SACHS 1997: 290–302.

Ferguson amerikai antropológus *The Anti-Politics Machine* című 1994-ben megjelent munkája az újsegélyezés elméletének egyik klasszikussá vált forrása. Véleményét elsősorban az 1978 és 1982 között megvalósított, lesothói Thaba-Tseka Project során szerzett tapasztalatai formálták, és e konkrét példán keresztül illusztrálta a kívülről tervezett, kivitelezett projektek hibáit: e nagy agrárfejlesztés során a célcsoportot, helyi lakosokat marhatenyésztőnek tekintették a megvalósítók, holott azok dél-afrikai bevándorló bányászok voltak, akik történetesen marhákat is tartottak. A Ferguson által használt elv a – jamaicai-brit Stuart Hall által is szorgalmazott – *discourse*, azaz társalgás, beszélgetés, értekezés elnevezést kapta, ami tulajdonképpen a jelenlétet, a másik ember életébe való személyes bekapcsolódást jelenti.³⁰ Arturo Escobar kolumbiai-amerikai antropológus az újsegélyezés egyik legjelentősebb teoretikusa. Az 1995-ben megjelent, a téma egyik alapművének számító könyvében, az *Encountering Development*-ben védi és kritizálja is az általa *development apparatusnak* nevezett rendszert.³¹ Kritizálja a projektek élet-szerűségét, valamint a recipiens és donor közötti távolságot. Feloldhatatlan problémát lát a segélyezés gyakorlatában, ugyanis szerinte a fejlesztési projekteknek nem csupán a kudarca probléma, de a sikere is: létrejöttüket követően ugyanis gyakran fenntarthatatlanok, ugyanis nem reális igényre épülnek, a helyi célcsoport, a recipiensek nincsenek bevonva, így a végeredmények gyakran többet ártanak, mint használnak. Eredendő problémának tekinti a Truman-féle segélyezési modellt és terminológiát, amely hatására máig megingathatatlan nevezéktani kategóriák jöttek létre, „ontológiai sebet” okozva egész kontinenseknek. Az arra épített „fejlesztési bürokrácia” pedig fenntartja a hibás rendszert, amelynek célja az amerikai hegemonia megszilárdítása.³² Ha-Joon Chang, az új generáció egyik „alternatív” gondolkodású teoretikusa is ezt boncolgatja a *Kicking Away the Ladder* című könyvében. Rámutat, hogy a társadalmak nem párhuzamos fejlődési utakat járnak be, és nem törvényszerű, hogy ebben a folyamatban ugyanolyan (vagy hasonló) eredményekre jussanak. Fenntarthatatlan ezért, hogy automatikusan vegyenek át országok számukra új vagy idegen modelleket, jó gyakorlatokat (*good policies and good institutions*), ami ha nem történik meg, azonnali beavatkozásra van szükség. Leginkább ezért önnön céljainkat kell szem előtt tartani, és saját értékeinknek kell gyökeret verni és megszilárdulni.³³ Egy másik, *Bad Samaritans* című munkájában a globalizáció lehetőségeiről és veszélyeiről ír, az államok feletti államokról (*world government*), amelyek egy közös cél, érdek szerint kívánják alakítani az egyes országok jelenét: magukat a segítő képében feltüntetve végül is rossz szamaritánus módjára cselekednek. Széles nemzetközi kitekintésben, nemzetközi példákon keresztül mutatja be, hogy multinacionális vállalatok és kormányok hogyan vesznek részt más országok belső életének átalakításában.³⁴ Dambisa Moyo, zambiai születésű, a Harvard Egyetemen majd Oxfordban tanult makroközgazdász, a 2009-ben megjelent, beszédes *Dead*

³⁰ HASLAM–SCHAFFER–BEAUDET 2009: 67.

³¹ ESCOBAR 1995: 81–82.

³² ESCOBAR 1995: 81–82.

³³ CHANG 2006: 69–110.

³⁴ CHANG 2008: 160–182.

Aid című könyvében akarva-akaratlanul párhuzamot von Robert Cassen 1994-ben publikált, klasszikusnak számító *Does Aid Work?* című munkával. Moyo szerint az államtól államig tartó segélyezési konstrukciók gyakran hibásak, és az elmúlt évtizedek dollármilliói ellenére sem segítettek hathatósan és strukturálisan Afrikán. Számos nyelvre lefordított munkájában komolyan kritizálja az államok által folyósított Hivatalos Fejlesztési Támogatások (Official Development Assistance, ODA) rendszerét, amelyek csak fenntartják a szegénység ördögi körét.³⁵ Könyve erősen megosztotta a nemzetközi segélyezésben szereplőket. Hogy milyen mély a szakadék a dialogizáló felek között, jól mutatja Bill Gates, a Bill & Melinda Gates Foundation társelnökének egy közönségtalálkozón elhangzott kérdésre adott válasza; úgy fogalmazott, hogy „az ilyen könyvek csak kárt okoznak, a könyv szerzője nem sokat tud a segélyezésről, és merőben ördögi”.³⁶

Zárógondolatok

Írásunkban a népek közötti kapcsolatok barátságon alapuló formájáról elméltünk. A segélyezést tekintettük e pozitivista út archetípusának, amelyben a cél a másik erősítése és sosem gyengítése. A hetvenes, nyolcvanas évek közgazdászainak, politológusainak nézetei lehet, ma már elemeiben meghaladtak, legjelentősebb eredményük azonban talán az, hogy változtatni voltak képesek változtathatatlanak gondolt elveken, modelleken. Amartya Sen, Václav Havel, Martha Nussbaum és mások a minőségi életről³⁷ alkotott elgondolásainak hatása olyan mértékű volt, hogy közvetve vagy közvetlenül abból forradalmi, progresszív irányok születhettek. Látásmód, amely az emberi szegénységet és nyomort a maga valóságában kívánta megmutatni. Eszközök, amelyek hathatós válaszokat igyekeztek adni a szenvedés legkülönbözőbb formáinak megszüntetésére. A nemzetközi térben állami, nem állami, hit alapú szervezetek ezrei dolgoznak a globális problémák valamely formájának leküzdése érdekében. A peremvidékek messze vannak, párhuzamos és zárt világot alkotnak; ebbe kell belemerülnünk, a másik emberért vállalt szolidaritásból. Az esetek felelemelése minden segítségnyújtási kapacitással rendelkező számára lehetőséget jelenthet egy igazságosabb közös világ megteremtésére. Egységes megoldások nincsenek, minden nép esetében speciális válaszokra van szükség. A békés párbeszéd, érzékeny és empatikus segítő odafordulás gyakorlása ugyanakkor olyan kihívás, amelyhez minden támogatásra szükségük és szükségünk van.

³⁵ MOYO 2009: 3–29.

³⁶ NSEHE 2013.

³⁷ Vö. NUSSBAUM–SEN 1993: 30–54.

Felhasznált irodalom

- BALÁZS Zoltán (2007): *Politikai értékelmélet*. Budapest: L'Harmattan.
- BARNETT, Michael (2011): *Empire of Humanity A History of Humanitarianism*. London: Cornell University Press.
- BAUER, Peter (1976): *Dissent on Development Studies and Debates in Development Economics*. Harvard University Press.
- BURTON, John (1972): *World Society*. Cambridge: Cambridge University Press. Online: <https://doi.org/10.1017/CBO9780511521669>
- CANAVAN, Joseph E. (1923): Charity in the Early Church. *Studies: An Irish Quarterly Review*, 12(45), 61–77.
- CASSEN, Robert (1994): *Does Aid Work?* Oxford: Oxford UP.
- CHANG, Ha-Joon (2006): *Kicking Away the Ladder*. London: Anthem Press. Online: <https://doi.org/10.2307/j.ctt1gxp77q.31>
- CHANG, Ha-Joon (2008): *Bad Samaritans: The Guilty Secrets of Rich Nations and the Threat to Global Prosperity*. London: Random House Business Books.
- Demosthenes Speeches 1–17. (2011). (Ford. Jeremy Trevett). Austin: University of Texas Press.
- ESCOBAR, Arturo (1995): *Encountering Development. The Making and Unmaking of the Third World*. Princeton and Oxford: Princeton University Press.
- FERGUSON, James (1990): *The Anti-Politics Machine*. London: University of Minnesota Press.
- FERGUSON, Niall (2019): *A tér és a torony*. Budapest: Scolar.
- FISICHELLA, Domenico (2000): *A politikatudomány alapvonalai*. Budapest: Osiris.
- GRONEMEYER, Marianne [é. n.]: Helping. In SACHS, Wolfgang (szerk.): *The Development Dictionary*. London – New York: Zed Books, 55–74.
- Harry S. Truman Library, The Point Four Program. Online: <https://www.trumanlibrary.gov/library/online-collections/point-four-program>
- HASLAM, Paul Alexander – SCHAFER, Jessica – BEAUDET, Pierre szerk. (2009): *Introduction to International Development: Approaches, Actors, Issues, and Practice*. Oxford University Press.
- HAYTER, Teresa (1971): *Aid as Imperialism*. Middlesex: Pelican Books.
- HOFFMANN Zsuzsanna (1977): *A mos maiorum eszmény parodizálása Plautusnál*. Budapest.
- MEEBELO, Henry S. (1986): *African Proletarians and Colonial Capitalism*. Kenneth Kaunda Foundation.
- MOYO, Dambisa (2009): *Dead Aid: Why Aid Is Not Working and How There Is Another Way for Africa*. London: Penguin Books.
- NIEDERER, Frances J. (1952): Early Medieval Charity. *Church History*, 21(4), 285–295. Online: <https://doi.org/10.2307/3161670>
- NUSSBAUM, Martha – SEN, Amartya (1993): *The Quality of Life*. Oxford: Clarendon Press. Online: <https://doi.org/10.1093/0198287976.001.0001>
- NSEHE, Mfonobong (2013): Bill Gates Criticizes Zambian Economist And She Responds With Fire. *Forbes*, 2013. május 30. Online: <https://bit.ly/4j6eGcl>
- NYE, Joseph S. (1993): *Understanding International Conflicts. An Introduction to Theory and History*. [H. n.]: Harpercollins College.

- OBUCHI, Keizo (1998): *The Asian Crisis and Human Security, Intellectual Dialogue on Building Asia's Tomorrow*. The Japan Center for International Exchange (JCIE), Tokió.
- RYAN, Alan (2013): *On Politics. A History of Political Thought from Herodotus to the Present*. London: Penguin Books.
- SACHS, Wolfgang (1997): The Need for the Home Perspective. In. RAHMENA, M. et al. (szerk.): *The Post-Development Reader*. London – New York: Zed Books.
- SACHS, Wolfgang (2010): *The Development Dictionary*. London – New York: Zed Books.
- SEN, Amartya (1981): *Poverty and Famines An Essay on Entitlement and Deprivation*. Oxford: Oxford UP.
- SZÖRÉNYI András (2010): A társadalmi diplomácia (public diplomacy) újraértelmezése a 21. században. *Külgügyi Szemle*, 9(4), 137–156. Online: https://library.hungaricana.hu/hu/view/KULUGY_KulugyiSzemle_2010/?pg=804&layout=s
- TAKÁCS László (2013): *A római diplomácia*. Budapest: Akadémiai.
- TARRÓSY István (2011): A globális nemzetközi rendszer „új fizikája”. *Le Monde Diplomatique*, 3(7), 1–15.
- Thucydides (2009): *The Peloponnesian War* (ford.: Martin Hammond), OUP. Online: <https://doi.org/10.1093/oseo/instance.00266021>
- UHLHORN, Gerhard (2018) [1883]: *Christian Charity in the Ancient Church*. New York: Charles Scribner's Son, 120–160. Online: <https://archive.org/details/christiancharity00uhlhiala>
- WEBER, Max (1992): *Gazdaság és társadalom 1. A megértő szociológia alapvonalai*. Budapest: Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó.